

KUNSKAP TILL PRAKTIK

DELRAPPORT 2012-09-27

Förstärkt barn- och föräldraperspektiv inom missbruks- och beroendevården

Sveriges
Kommuner
och Landsting

Förord

Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) träffade den 25 augusti 2011 en överenskommelse med regeringen om att utvidga arbetet inom det utvecklingsarbete som benämns Kunskap till praktik till att även omfatta utveckling av ett förstärkt barn- och föräldraperspektiv inom missbruks- och beroendevården. Överenskommelsen baseras på ett önskemål från huvudmännen om att få stöd för utveckling av insatser för utsatta barn, där insatserna inom denna överenskommelse utgör en del.

Regeringen har under fyra år, mellan 2011 och 2014 avsatt 50 miljoner kronor per år, för utveckling av insatser för barn och unga i familjer med missbruk, psykisk sjukdom eller funktionsnedsättning, allvarlig fysisk sjukdom eller skada när en förälder oväntat avlider eller där det förekommer våld. Satsningen utgår från mål 2 i ANDT-strategin som regeringen beslutade om den 22 december 2010 och som riksdagen antog den 30 mars 2011.

Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut har fått i uppdrag att utveckla insatser för barn som anhöriga respektive barn i riskmiljöer och har erhållit 20 respektive 15 miljoner kronor per år. Socialstyrelsen har också fått i uppdrag att tillsätta en styrgrupp i vilken Statens folkhälsoinstitut ska delta. Sveriges Kommuner och Landsting som kompletterar myndigheternas insatser utifrån lokala behov har erbjudits att delta i styrgruppen. Gunborg Brännström, projektchef för Kunskap till praktik, leder arbetet på SKL och har deltagit i styrgruppens möten sen dess bildande.

Sveriges Kommuner och Landsting erhåller 12 miljoner per år och insatserna är avgränsade till barn och unga med föräldrar inom missbruks- och beroendevården. Denna delrapport redovisar vilka insatser som har genomförts under det första året dvs. sen hösten 2011. Rapporten har författats av Gunborg Brännström och Helena Asklund, Kunskap till praktik.

Stockholm i september 2012

Sveriges Kommuner och Landsting

Sabina Wikgren Orstam
Sektionen för vård och socialtjänst
Avdelningen för vård och omsorg

Innehåll

1.SAMMANFATTNING	7
2. INLEDNING	10
3. KUNSKAP TILL PRAKTIKS INSATSER UNDER DET FÖRSTA ÅRET AV ÖVERENSKOMMELSEN	11
NATIONELL SAMRÅDSGRUPP OCH INTERN REFERENSGRUPP	11
PROCESSLEDARE I ALLA LÄN	12
PROCESSLEDARUTBILDNING	12
FÖRDJUPNINGSKURS FÖR PERSONAL INOM MISSBRUKS- OCH BEROENDEVÅRDEN	13
EN KARTLÄGGNING GENOMFÖRS I HELA LANDET	14
UTVECKLING AV RUTINER I MISSBRUKS- OCH BEROENDEVÅRDEN INOM SOCIALTJÄNST OCH HÄLSO- OCH SJUKVÅRD	15
UTVECKLING AV RUTINER INOM HÄLSO- OCH SJUKVÅRDEN – EN PILOT I STOCKHOLMS LÄN	15
UTVECKLING AV MENTORSKAP FÖR FÖRÄLDRAR	16
<i>Utveckling av mentorskap inom RFHLs QuinnoQulor</i>	16
<i>Vilket stöd vill pappor ha i sitt föräldraskap – ett samarbete med Rainbow Sweden</i>	16
<i>Flera mammor ett placerat barn – ett samarbete med KSAN</i>	17
WEBBSIDA OCH NYHETSBRV	17
SEMINARIUM UNDER ALMEDALSVECKAN SOMMAREN 2012	18
4. KUNSKAP TILL PRAKTIKS SAMARBETE MED MYNDIGHETERNA?	19
GEMENSAM STYRGRUPP	19
GEMENSAM BROSCHYR	19
HEARING	19
WEBBSÄNT FORSKARSEMINARIUM	20
GEMENSAM KONFERENSDAG MED STATENS FOLKHÄLSOINSTITUT	21
GEMENSAMMA PRESENTATIONER PÅ KONFERENSER	21
SAMARBETE MELLAN KUNSKAP TILL PRAKTIK OCH SOCIALSTYRELSEN	21
UTMANINGAR I UTVECKLINGSARBETET	22

1. Sammanfattning

Kunskap till praktik har fokus på att förstärka barn- och föräldraperspektivet inom missbruks- och beroendevården. En positiv relation mellan föräldrar och barn är en viktig skyddsfaktor för barnen. Däremot tar behandlare inom missbruks- och beroendevården alltför sällan upp frågor kring föräldraskap. För att få dessa föräldrars perspektiv på barn och föräldraskap behövs mer kunskap som kan användas i ett mer förebyggande arbete. Att stödja i föräldraskapet är synnerligen viktigt då det är känt att dessa barn löper risk för utsatthet och att utveckla eget missbruk. Det är dock en heterogen grupp och hur barnen påverkas beror på vilka konsekvenser föräldrarnas missbruk får för just det barnet.

För att utveckla dessa insatser utifrån lokala behov har SKL träffat överenskommelser med landsting och kommun-/regionförbund i alla län utom Kalmar län. Huvudmännen på länsplanet får ekonomiskt stöd för att tillsätta en processledare på halvtid (Stockholm, Västra Götaland och Skåne på heltid) som bidrar utifrån lokala behov till att stödja utvecklingen. Stöd behövs både när det gäller förstärkt kompetens hos personalen och utveckling av rutiner inom missbruks- och beroendevården för att kontinuerligt ta upp föräldraskapet och beakta barnens behov. Processledarna hade tillsatts i de flesta län vid årsskiftet 2011/2012.

En representant för Kunskap till praktiks expertgrupp utvecklade tillsammans med en referensgrupp en fördjupningskurs med utgångspunkt från aktuell forskning och praktikernas erfarenhet. Till de förinspelade föreläsningarna har även en FoU-verksamhet fått i uppdrag att utarbeta ett studiematerial för att stödja att fördjupningskursen leder till verksamhetsutveckling.

Det saknas mycket kunskap om dessa föräldrars situation och behov. För att öka kunskapen om föräldrar inom missbruks- och beroendevården och deras familjesituation har en nationell kartläggning genomförts den sista veckan i september 2012. Kartläggningen riktar sig till föräldrar som får någon insats vid verksamhet som bedriver missbruks- och beroendevård, inom hälso- och sjukvård och socialtjänst.

Med resultatet från kartläggningen och med utgångspunkt från den forskning som finns tillgänglig är tanken att de regionala processledarna ska bidra till att utveckla stödet till såväl föräldrar som barn, så att det bättre möter deras behov. Första steget blir att erbjuda organisering och genomförande av den fördjupningskurs som expertgruppen utarbetat och utifrån den reflektera över vad som görs i den verksamhet som bedrivs och tydliggöra behov av verksamhetsutveckling. Därefter är det angeläget att stödja utvecklingen av rutiner i verksamheterna inom socialtjänst och hälso- och sjukvård för att kontinuerligt ta upp föräldraskapet och beakta barns behov.

I överenskommelsen med regeringen har SKL åtagit sig att stödja huvudmännen för genomförande av lagen som trädde ikraft den 1 januari 2010 och som handlar om att landstingen ska beakta barns behov av information råd och stöd. För att utveckla en modell för hur rutiner skulle kunna se ut och fungera inom missbruks- och beroendevården har SKL träffat en särskild överenskommelse med Beroendecentrum Stockholm som åtagit sig att under ett år utveckla rutiner för de drygt 50 mottagningar de består av.

Några brukarorganisationer har erbjudits möjligheter att utveckla mentorskap i föräldrarollen.

RFHL, som har QuinnoQulor på sju orter (Stockholm, Gävle, Karlstad, Norrköping, Malmö, Lund och Sjöbo) erbjudit sig att utveckla mentorskap i föräldraskapet i Stockholm och Gävle inledningsvis för att senare sprida metoderna till fler orter och fler organisationer.

För att erbjuda stöd till pappor i sitt föräldraskap diskuterades frågan med Rainbow Sweden som är en paraplyorganisation för sju brukarorganisationer. De åtog sig att skaffa sig mer kunskap om vad pappor vill ha för stöd i sin föräldraroll. Före detta uppdragsstudenter som är föräldrar kommer att intervjuas för att beskriva hur de upplevde konflikten i att vara beroende, befinna sig i vård och vara föräldrar. (Detta beskrivs närmare under rubriken "Utveckling av mentorskap för föräldrar.") Rainbow Sweden kommer också att komplettera sitt kvalitetsinstrument RQS för att skaffa mer kunskap om behov av stöd i föräldraskapet och vikten av att uppmärksamma barnen tidigare.

Kvinnornas Samorganisation i Alkohol och Narkotikafrågor (KSAN) bedriver ett utvecklingsarbete utifrån en överenskommelse med SKL om en pilotverksamhet i Sala tillsammans med Forum för familjevård (FfF) och dess medlemsorganisationer (bl.a. Riksförbundet för förstärkt familjevård) för att stödja missbrukande kvinnor med barn att arbeta med mammarollen i mammatriader dvs. med den biologiska mamman vars barn blivit placerat, familjehemsmamman och socialsekreteraren. De genomför nu en pilot med 15 personer i Sala med fem biologiska mammor, fem familjehemsmammor och fem socialsekreterare. Tanken är att efter piloten sprida arbetssättet till fler län i landet.

För att sprida kunskap om olika insatser som bedrivs på nationell, regional och lokal nivå som syftar till att stärka barn- och föräldraskapet har Kunskap till praktik ett nyhetsbrev och en webbplats som nyligen utvecklats och reviderats. Kunskap till praktiks nyhetsbrev når cirka 2 300 prenumeranter, företrädesvis praktiker inom missbruks- och beroendevården, men också chefer, politiker och andra nyckelpersoner.

Kunskap till praktik sitter med i den styrgrupp som Socialstyrelsen fick i uppdrag att tillsätta och i vilken Statens folkhälsoinstitut skulle delta. Genom deltagande i denna utbyts erfarenheter och gemensamma insatser planeras och genomförs. Dessutom har initiativ tagits till en gemensam broschyr, en gemensam hearing, ett gemensamt forskarseminarium. En del gemensamma presentationer har diskuterats och genomförts. Det står emellertid klart att det inte räcker att informera varandra och tydliggöra vem som gör vad utan mer insatser bör planeras och genomföras tillsammans om insatserna ska samordnas och stödet bli tydligt för såväl den regionala nivån som den lokala nivån.

Eftersom dessa insatser inte är det enda som genomförs lokalt så har det varit en utmaning för processledarna att både förstå de nationella aktörernas olika perspektiv och samtidigt utgå från lokala behov. Det har också varit svårt på regional nivå att samordna insatserna mellan de samordnare/projektledare som Socialstyrelsen tillsätter för avgränsade insatser med de insatser som genomförs av de utvecklingsledare för barn och unga som anställts inom överenskommelsen om

evidensbaserad praktik och de processledare SKL tillsatt för utveckling av insatser för föräldrar i missbruks- och beroendevården och deras barn.

2. Inledning

Att förstärka barn- och föräldraperspektivet inom missbruks- och beroendevården är en angelägen fråga. En god relation mellan föräldrar och barn är en av de viktigaste skyddsfaktorerna för barns utveckling. Barn behöver stöd av sina föräldrar i sin utveckling särskilt när det gäller struktur och kontinuitet i vardagen, förutsägbarhet, stimulans och närhet. Föräldrar med missbruksproblem kan brista i sitt föräldraskap, men de vill, precis som alla andra föräldrar sina barns bästa och kan behöva stöd för att utveckla en god relation med sina barn oavsett om de bor ihop eller inte.

Kunskap till praktik har erhållit ett utökat ekonomiskt stöd och överenskommelsen med regeringen utgår från mål 2 i ANDT-strategin. Mål 2 anger att barn ska skyddas mot skadliga effekter av alkohol och droger. Ett av delmålen anger att barn i familjer med missbruk, psykisk sjukdom eller psykisk funktionsnedsättning ska erbjudas ändamålsenligt stöd. Det delmålet är i sin tur nedbrutet till

- Tillämpningen av de nya bestämmelserna i hälso- och sjukvårdslagen och patientsäkerhetslagen bör följas och rutiner för personalens ansvar och befogenheter finnas i samtliga landsting
- Det stöd som erbjuds barn som lever i familjer med missbruk, psykisk sjukdom eller psykisk funktionsnedsättning bör utvecklas
- Samverkan på lokal nivå bör förbättras mellan yrkesgrupper och verksamheter som möter barn som far illa eller riskerar att fara illa till följd av andras eller eget risk- eller missbruk
- Det bör på den nationella nivån säkerställas att kommunernas förebyggande arbete kring barn i behov av särskilt stöd kontinuerligt kartläggs

ANDT-strategin beslutades av regeringen den 22 december 2010 i propositionen ”En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken”. Riksdagen antog den samlade strategin den 30 mars 2011 och beslutade samtidigt om det övergripande målet för ANDT-politiken: ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och med ett minskat tobaksbruk. Strategin anger mål, inriktning och prioriteringar för samhällets insatser under åren 2011-2015.

3. Kunskap till praktiks insatser under det första året av överenskommelsen

Kunskap till praktik har fokus på att förstärka barn- och föräldraperspektivet inom missbruks- och beroendevården. En positiv relation mellan föräldrar och barn är en viktig skyddsfaktor för barnen. Däremot tar behandlare inom missbruks- och beroendevården alltför sällan upp frågor kring föräldraskap. Att få dessa föräldrars perspektiv på barn och föräldraskap kan användas i ett mer förebyggande arbete. Att stödja i föräldraskapet är synnerligen viktigt då det är känt att dessa barn löper risk för utsatthet och eget missbruk.

Det behövs således mer kunskap om föräldrar som får vård för missbruk och beroende och deras barn, hur föräldrarna uppfattar det stöd de får i föräldraskapet och vilket stöd de anser sig behöva. Det behövs även ytterligare kunskap om föräldrarnas uppfattning av barnets/barnens situation, oro för barnet samt hur föräldern upplever stödet till barnet. Därför har Kunskap till praktik tagit initiativ till en nationell kartläggning av föräldrar som befinner sig i missbruks- och beroendevården den sista veckan i september 2012 (se vidare nedan). Kartläggningen kommer också öka kunskapen om hur många barnen är, hur gamla de är och om de får något stöd.

För att stärka insatserna och bidra till ett kontinuerligt arbete med barn- och föräldraperspektivet är det också angeläget att höja kompetensen inom missbruks- och beroendevården när det gäller vikten av att ta upp diskussioner om föräldraskapet och visa på hur det kan göras.

Vidare behöver rutiner fastställas för hur man kontinuerligt ska stödja föräldraskapet och bidra till att barnen blir uppmärksammade. Och att de får stöd i de fall det är relevant. För att uppnå detta krävs en kartbild över vilka insatser som finns för barn i olika åldrar och med olika behov i respektive län.

Nationell samrådsgrupp och intern referensgrupp

Inom SKL är arbetet organiserat inom Kunskap till praktik. Den samrådsgrupp som tidigare tillsatts med representanter från Socialstyrelsen, Socialdepartementet och SKL finns kvar och samordnar och följer arbetet. Dessutom har en intern referensgrupp tillsatts inom SKL med representanter från tre avdelningar, Hälsa- och jämställdhet, Lärande och arbetsmarknad och Vård och omsorg.

Inledningsvis beslutades att SKLs insatser skulle ha fokus på att stödja föräldraskapet och på att beakta barns behov av information, råd och stöd och att avgränsa insatserna till barn i familjer med missbruk och där minst en av föräldrarna är i vård.

Arbetet har också presenterats, diskuterats och förankrats i SKLs politiska beredning för socialpolitik och individomsorg.

Processledare i alla län

För att utveckla dessa insatser utifrån lokala behov har SKL träffat överenskommelser med landsting och kommun-/regionförbund i alla län utom Kalmar. Huvudmännen på länsplanet får ekonomiskt stöd för att tillsätta en processledare på halvtid (Stockholm, Västra Götaland och Skåne på heltid). Processledaren bidrar till att stödja utveckling av förstärkt kompetens hos personalen och utveckling av rutiner inom missbruks- och beroendevården utifrån lokala behov. Processledarna hade tillsatts i de flesta län vid årsskiftet 2011/2012. Processledarna på länsplanet har kopplats till den styrgrupp som lett arbetet med utveckling av missbruks- och beroendevården. Processledarna har bjudits in av Kunskap till praktik till tre tvådagars möten under våren för att förankra hela regeringens satsning, med fokus på det SKL kompletterar myndigheterna med. På det första mötet hade representanter från Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut bjudits in, så processledarna skulle få en uppfattning om vad som skulle hända i alla delar. Därefter var det fokus på att förmedla den kunskap som sammanställts utifrån forskningen i den fördjupningskurs som expertgruppen utarbetat och som syftar till att öka förståelsen inom missbruks- och beroendevården för att förstärka barn- och föräldraperspektivet.

Inledningsvis har processledarna kartlagt all missbruks- och beroendevård i det egna länet inom hälso- och sjukvård och socialtjänst, man har inkluderat både öppen- och slutenvård (inklusive privata aktörer). Kartläggningen av verksamheter och resurspersoner inom missbruks- och beroendevården har bidragit till att knyta kontakter mellan processledaren på länsplanet och alla verksamheter som erbjuder missbruks- och beroendevård i länet. Processledarna har förankrat arbetet regionalt och vissa har genomfört workshops eller bjudit in resurspersonerna i vården till informationsmöten. I flera län har de också planerat att genomföra konferenser för att presentera hela satsningen under hösten 2012. Den första konferensen är redan genomförd i Västra Götaland med ca 140 deltagare. Andra konferenser som är inbokade under hösten är i Skåne, Örebro och Gävleborg.

Processledarutbildning

Dessutom påbörjades i början av juni en kurs i processledning för de regionala processledarna som nu har fullföljts under september månad. Processledarutbildningen har haft en viktig funktion för att tydliggöra processledarrollen. Den har även bidragit till ett ökat samarbete mellan länen. Dessutom har de fått ta del av och tränat olika metoder som kan underlätta utvecklingsarbetet lokalt och regionalt. Utbildningen har omfattat två dagar varav den första hade fokus på att sätta in utvecklingsarbetet och processledarrollen i sitt sammanhang, att utarbeta en karta över de intressenter som borde vara involverade och att utarbeta en aktivitetsplan. Den andra dagen hade fokus på erfarenhetsutbyte genom arbete med en uppskattande undersökning, inventering av utmaningar, kollegial coaching och det fortsatta arbetet. Under dagarna tydliggjordes processledarrollen, dvs. att det handlar om att:

- Vara en länk mellan nationell, regional och lokal nivå
- Förstå och formulera uppdraget på länsnivå

- Få mandat att driva processen/utvecklingsarbetet
- Utgå från lokala behov
- Sätta igång arbetet och leda processer
- Väcka engagemang
- Ansvar för dialog
- Lyssna och bekräfta
- Förmedla hopp
- Möjliggörare
- Öppen för slutresultatet

Framgångsfaktorer i arbetet med att leda processer inom ett avgränsat område är

- Tydligt mandat som processledare
- God förberedelse inför presentationer
- Anpassa strategin till målgruppen
- Lyfta fram vinster – positiv förstärkning
- Sak- och kulturkompetens
- Mål- och beslutsformuleringar

Olika perspektiv på förändring presenterades också och några uppskattade förhållningssätt formuleras dvs. att

- En organisation ger möjlighet till utforska, upptäcka och utveckla
- Göra mer av det som fungerar bra
- Undersöka: synliggöra framgångsfaktorer
- Skapa forum för dialog
- Skapa engagemang, aktivitet och ansvar
- Ta vara på styrkor och möjligheter

Fördjupningskurs för personal inom missbruks- och beroendevården

För att ge de professionella stöd i utvecklingen av ett förstärkt barn- och föräldrastöd inom missbruks- och beroendevården diskuterades frågan i den expertgrupp med forskare och praktiker som Kunskap till praktik tillsatt för utveckling av kompetensen inom missbruks- och beroendevården. Expertgruppen kompletterades med två personer med barnkompetens - en forskare och en praktiker. Christina Scheffel-Birath, Beroendecentrum Stockholm fick i uppdrag att leda utvecklingen av en fördjupningskurs, dvs. att ta fram lärandemål och en utbildningsplan för fördjupningskursen. En referensgrupp tillsattes med personer med olika kompetens inom det området från kommuner och landsting.

Visionen med fördjupningskursen är att alla barn till föräldrar med missbruk eller beroende blir uppmärksammade och får skydd, stöd och den hjälp de har behov av. Och att all personal som träffar personer med missbruk eller beroende samtidigt ska ha fokus på såväl barnen som på föräldraskap och familjens betydelse. För att nå visionen ska all personal som i sin verksamhet möter patienter/klienter med barn ha god kunskap om hur föräldrar eller likställdas missbruk eller beroende påverkar föräldraförmågan.

Tanken är att personal inom missbruks- och beroendevården av processledarna ska erbjudas att genomgå den fördjupningskursen utan kostnad. 13 förinspelade föreläsningar finns tillgängliga på en projektplats på SKL och Agneta Hammerin, FoU-enheten FOKUS i Kalmar län har fått i uppdrag att ta fram ett studiematerial som bidrar till diskussioner och till verksamhetsutveckling. Socialstyrelsen har lämnat synpunkter på studiematerialet och delfinansierat det. Tanken är att

Socialstyrelsens skrift om Föräldraskap och missbruk ska vara en del av fördjupningskursen.

För att stödja processledarna att få igång fördjupningskursen har Kunskap till praktik utarbetat en särskild folder som beskriver kursens innehåll och föreläsare.

En kartläggning genomförs i hela landet

Det övergripande målet för Kunskap till Praktik's utökade stöd för att stärka barn- och föräldraperspektivet inom missbruks- och beroendevården är att barnen och deras föräldrar i dessa familjer ska erbjudas ändamålsenliga insatser. En viktig skyddsfaktor för barnen är en god relation med deras föräldrar även om de inte bor tillsammans och även om föräldern har problem.

För att få kunskap om föräldrar inom missbruks- och beroendevården och deras familjesituation kommer en nationell kartläggning att genomföras i vecka 39 som är den sista veckan i september 2012 – vecka 39. Kartläggningen riktar sig till föräldrar som får någon insats vid verksamhet som bedriver missbruks- och beroendevård, inom hälso- och sjukvård och socialtjänst såväl öppen- som slutenvård (inkl. HVB) för personer 18 år eller äldre.

Kunskapen om behovet och utformningen av stöd i föräldraskap i samband med vård för missbruk eller beroende är otillräcklig. För att kunna utveckla ändamålsenliga insatser till vuxna och barn är det också väsentligt att få reda på hur föräldrarna själva ser på sitt föräldraskap, vilka relationer de har till barnen, hur många barn de har, hur gamla barnen är samt behovet av stöd i föräldraskapet och stöd till barnen. Barn som lever i familjer med missbruk eller beroende lever i en utsatt situation, men de är dock inte en homogen målgrupp, hur mycket barnen påverkas beror på vilka konsekvenser föräldrarnas missbruk får för barnen.

Men barnen kan löpa en ökad risk att hamna i egna problem med bland annat ohälsa och eget missbruk. De kan också behöva skydd. Barnen behöver veta varför föräldrarnas beteende förändras, att de inte är barnets eget fel, att de inte är ensamma om att vara i en sådan situation och att det går att få hjälp.

Föräldrar som har behov av stöd i sitt föräldraskap ska kunna få anpassade insatser, deras barn ska upptäckas tidigare, få ett bättre stöd av sina föräldrar och av andra vuxna i deras närhet samt erhålla anpassade insatser från samhället.

Missbruks- och beroendevården ska utvecklas till att även förstärka barn- och föräldraperspektivet.

Kartläggningen syftar till att;

- Öka personalens kunskap om föräldrarnas relationer till barnen och om föräldrarnas upplevda behov av stöd för att utveckla ett anpassat föräldrastöd
- Öka kunskapen om vilka barn (hur många, kön, ålder) som har föräldrar i vården, om barnen får något stöd i sin situation för att förbättra även andra insatser till barnen
- Utveckla rutiner i verksamheterna för att systematiskt ta upp frågan om föräldraskapet i missbruks- och beroendevården
- Utveckla och anpassa stödinsatser till föräldrar och deras barn för att bidra till att förbättra den psykiska hälsan och andra förutsättningar för barnen och föräldrarna

SKL har träffat en överenskommelse med FoU i Väst som har åtagit sig att genomföra kartläggningen med hjälp av Mikaela Starke vid Göteborgs universitet, ett upphandlat undersökningsföretag (Markör) och statistisk konsult. De har för-

berett kartläggningen genom att ta fram en checklista till de resurspersoner som processledarna i varje län uppgivit e-postadresser till. Checklistan innehåller information om genomförandet, vad resurspersonerna behöver förbereda innan vecka 39 etc. De har också tagit fram information till föräldrarna som besöker vården den veckan och en enkät med manual över hur de ska redovisa bortfall. Kunskap till praktik har tillsatt en referensgrupp för diskussion om alla delar i kartläggningen i vilken även en representant från FoU i Väst och en från FoU Västerbotten har deltagit. Kunskap till praktik har också i samverkan med referensgruppen tagit fram en ”affisch” för anslagstavlan och ett enklare brev till föräldrarna.

Resultaten från kartläggningen kommer att ligga till grund för vidareutveckling, och kommer att sammanställas och redovisas i april 2013. Resultatet av kartläggningen kommer således att utgöra ett underlag för att stärka stödet i föräldraskapet för personer inom missbruks- och beroendevården, att upptäcka barn i behov av stöd tidigare men även att utveckla ett bättre anpassat stöd till barnen.

När resultatet av kartläggningen har sammanställts och landsting och kommuner vet hur många barn föräldrarna i vården har och hur gamla de är så gäller det också att få en bild av vilken typ av insatser som erbjuds barn i olika åldrar och med olika behov. Varje processledare förväntas kartlägga de insatserna som erbjuds barnen och ambitionen är att kunna använda de definitioner som Statens folkhälsoinstitut redovisar till regeringen den 1 oktober 2012.

Utveckling av rutiner i missbruks- och beroendevården inom socialtjänst och hälso- och sjukvård

Med resultatet från kartläggningen och med utgångspunkt från den forskning som finns tillgänglig är tanken att de regionala processledarna ska bidra till att utveckla stödet till såväl föräldrar som barn, så att det bättre möter deras behov. Första steget blir att erbjuda organisering och genomförande av den fördjupningskurs som expertgruppen utarbetat och att verksamheterna utifrån den reflektera över den verksamhet som bedrivs samt tydliggöra behov av verksamhetsutveckling. Därefter handlar det om att stödja utvecklingen av rutiner i verksamheterna för att kontinuerligt ta upp föräldraskapet och beakta barns behov. Då bör verksamheterna ta ställning till om de ska ta upp diskussion om föräldraskap individuellt eller i grupp, om de ska genomföra det inom vården eller hänvisa föräldrar till någon annan, om de ska använda något föräldrastödsprogram eller inte, om de ska bjuda in partnern och hur de ska föra en dialog med barnen.

Slutligen är det en fördel om rutinerna fastställs skriftligt för att kontinuerligt ta upp föräldraskapet och beakta barns behov av information, råd och stöd.

Utveckling av rutiner inom hälso- och sjukvården – en pilot i Stockholms län

I överenskommelsen med regeringen har SKL åtagit sig att stödja huvudmännen för genomförande av lagen som trädde ikraft den 1 januari 2010 och som handlar om att landstingen ska beakta barns behov av information råd och stöd. För att utveckla en modell för hur rutiner skulle kunna se ut och fungera inom missbruks- och beroendevården har SKL träffat en särskild överenskommelse med Beroendecentrum Stockholm som åtagit sig att under ett år utveckla rutiner för de drygt 50 mottagningar de består av.

De kommer inledningsvis samla in kunskap genom en enkät till personalen i vilken de kartlägger hur de arbetar med den frågan idag. Med utgångspunkt från den ska de ta ställning till hur de ska arbeta och slå fast rutiner. De har tillsatt barn-

samordnare på alla mottagningar och projektledaren ingår även i en referensgrupp som Kommunförbundet i Stockholms län har tillsatt för att stärka samverkan och även inkludera kommunernas resurser när de slår fast var de kan hänvisa de barn som är i behov av stöd.

Utveckling av mentorskap för föräldrar

Eftersom alla föräldrar inte finns inom missbruks- och beroendevården diskuteras också i Kunskap till praktiks brukarråd om några av organisationerna skulle kunna hjälpa till att stödja utveckling av mentorskap för föräldrar. Det ledde till att SKL träffade överenskommelser med RFHL, Rainbow Sweden och KSAN.

Utveckling av mentorskap inom RFHLs QuinnoQulor

RFHL som har QuinnoQulor på sju orter (Stockholm, Gävle, Karlstad, Norrköping, Malmö, Lund och Sjöbo) erbjöd sig att utveckla mentorskap i Stockholm och Gävle inledningsvis för att senare sprida metoderna till fler orter och fler organisationer. RFHL håller även på att starta QuinnoQulor i Söderhamn/Sandviken, Helsingborg och Luleå. Därför träffade SKL en överenskommelse med RFHL om utveckling av mentorskap för mammor med tidigare missbruksproblem.

Mentorskapet som RFHL redan hade börjat bedriva i samarbetet med Södermalms familjevårdsteam rör mödrar som på frivillig basis vill delta. Gemensamt för den gruppen är att det stora flertalet fått sina barn omhändertagna enligt LVU eller SoL. Under det första året är målet att modellen utvecklas till att omfatta även föräldrar som ännu har den faktiska vårdnaden om sina barn. Modellen går i korthet ut på att med kamratstöd som arbetssätt, stödja mamman i sin föräldraroll, i dialog med myndigheter och i processen att återta en kontinuerlig kontakt med barnet/barnen, liksom att fokusera på ansvaret som mödrarollen innebär, det vill säga att stödja mödrarnas process att bli medvetna om den aktuella situationen, med fokus på barnets behov. Under detta inledande år har bl.a. intervjuer genomförts för att kartlägga mödrarnas syn på myndigheternas ansvar att informera, vårda och stödja barnen på bästa sätt när föräldrarna befinner sig i missbruk. Intervjuerna syftar också till att få en uppfattning om hur mödrarna upplever att de själva skulle behöva hjälp och stöd i föräldrarollen. De kommer bland annat redovisa hur mödrarna upplever att barnet/barnen blir berörda av dialogen med myndigheten och myndigheternas beslut. RFHL kommer i mitten av november redovisa vilka insatser som har genomförts under det första året av ett treårigt utvecklingsarbete.

Vilket stöd vill pappor ha i sitt föräldraskap – ett samarbete med Rainbow Sweden

För att erbjuda stöd till pappor i sitt föräldraskap diskuterades frågan med Rainbow Sweden som är en paraplyorganisation för sju brukarorganisationer. De åtog sig i en överenskommelse med SKL att skaffa sig mer kunskap om vilket stöd pappor vill ha i sin föräldraroll. Inom ramen för kursen ”Social mobilisering” där sista terminens socionomstudenter vid Socialhögskolan i Lund går en fem veckors kurs tillsammans med studenter från brukarorganisationer (uppdragsstudenter) lägger de in ett speciellt avsnitt om barn/ungdomar och deras föräldrar som befinner sig i vård/rehabilitering för en beroendeproblematik. Före detta uppdragsstudenter som är föräldrar kommer att intervjuas för att beskriva hur de upplevde konflikten i att vara beroende, befinna sig i vård och vara föräldrar. De kommer arbeta fram ett material som utgör en dokumentation om hur det var, om

hur det skulle kunna vara. Studenterna kommer också få arbeta med projektarbete inom det området.

De kommer också att samla in kunskap om föräldrar och barns situation genom de föräldrar som kommer till någon av de behandlings- /rehabiliteringsverksamheter som Rainbow Sweden bedriver. Rainbow har tidigare utvecklat ett kvalitets-säkringsinstrument som de kallar Rainbow Quality System (RQS). Instrumentet används på alla som söker rehabilitering på någon av följande organisationer; Rainbow boende, Basta Ragnhildborg, Basta Nykvarn, Basta Västsverige, Krinolin, Roo Gård och Dianovas boende. Totalt har de mellan 350 och 400 platser. Ett system kommer att utvecklas som kopplas till RQS, där ett antal frågor kommer fokusera på problematiken barn/ungdom och den ömsesidiga relationen med föräldrar i dygnsvård. Syftet är att systematiskt samla in kunskap som kan ligga till grund för utveckling.

Flera mammor ett placerat barn – ett samarbete med KSAN

Kvinnornas Samorganisation i Alkohol och Narkotikafrågor (KSAN) bedriver ett utvecklingsarbete utifrån en överenskommelse med SKL om en pilotverksamhet i Sala tillsammans med Forum för familjevård (FfF) och dess medlemsorganisationer (bl.a. Riksförbundet för förstärkt familjevård) för att stärka missbrukande kvinnor med barn att arbeta med mammarollen i mammatriader dvs. med den biologiska mamman vars barn blivit placerat, familjehemsmamman och socialsekreteraren. De genomför nu en pilot med 15 personer i Sala med fem biologiska mammor, fem familjehemsmammor och fem socialsekreterare. Tanken är att efter piloten sprida arbetssättet till fler län i landet.

Målet med utvecklingsarbetet är att

- Öka stödet för att stärka föräldrarollen för missbrukande mammor
- Öka förståelsen om var och ens mammaroll och övriga mammaroller och hur de påverkar barnet
- Öka viljan och förmågan att samarbeta kring barnet, vilket leder till att barnet mår bättre

Utvecklingsarbetet kommer att bedrivas i grupper med 15-20 deltagare, som kommer att träffas 5-7 gånger under ca 3 timmar per gång. Gruppverksamheten drivs i framtidsverkstadsform med en extern handledare. De kommer bl.a. att använda KSANs metodmaterial FRIHET, som är framtaget för missbrukande kvinnor som suttit i häktet, kriminalvårdsanstalter och LVM-hem och vars barn blivit omhändertagna. Samarbetsparten bistår med Forum för familjevårds erfarenheter från arbetet med förstärkt stöd för familjehem och handledning till socialtjänsten.

Webbsida och nyhetsbrev

Kunskap till praktik har en webbplats som nyligen utvecklats och reviderats. Under våren 2012 har webbplatsen särskilt samlat material och lyft fram information som rör förstärkning av barn- och föräldraperspektiv inom missbruks- och beroendevården – både information om vad Kunskap till praktik driver men även information om vad Socialstyrelsen och Statens folkhälsoinstitut utvecklar. Via webben sprids även information om konferenser etc. som genomförs av andra aktörer. Kunskap till praktiks nyhetsbrev når cirka 2 300 prenumeranter, företrädesvis praktiker inom missbruks- och beroendevården, men också chefer, politiker och andra nyckelpersoner. Nyhetsbrevet kommer ut cirka en gång i månaden och har en hög läsfrekvens. Nästan en tredjedel av nyheterna på webbplatsen och i nyhetsbrevet har haft föräldrastöd som tema. Kunskap till praktiks kurs ”Att stärka barn- och föräldraperspektivet inom missbruks- och beroendevården” har

marknadsförts genom bland annat nyhetsbrev och notiser på webben, samt genom processledarnas egna kanaler. Under Almedalsveckan arrangerades ett seminarium (se närmare beskrivning nedan) med fokus på barns behov i familjer med missbruk. Kunskap till praktik medverkade i seminariet, och fungerade också som stöd i planeringen. Seminariet filmades och finns tillgängligt att se via Kunskap till praktiks webbplats. Under våren arrangerade Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut och SKL ett gemensamt forskarseminarium med fokus på utveckling av insatser på lokal, regional och nationell nivå. Seminariet filmades, och finns tillgängligt via Kunskap till praktiks webbplats.

Seminarium under Almedalsveckan sommaren 2012

Under Almedalsveckan medverkade Kunskap till praktik på ett seminarium om barnens behov i familjer med missbruk, och om hur insatser kan utvecklas som stödjer både föräldrar och barn. Sex föreläsare gav varsitt perspektiv på ämnet. Arrangör var Västerbottens läns landsting, med stöd i planeringen av Kunskap till praktik, SKL.

”När mamma eller pappa dricker – att stödja barn genom deras föräldrar”

Innehåll och föreläsare

Att växa upp med en pappa med missbruk, (Malin Thorsson, UNF)

Mammarollen hos kvinnor med missbruk – underskattad skyddsfaktor för omhändertagna barn, Annika Öberg, Qvinnoqulorna, RFHL.

Föra barnen på tal, CG Olofsson samt Hannele Renberg, Västerbottens läns landsting.

Hur gör vi för att beakta barns behov av information, råd och stöd enligt HSL? Christina Scheffel-Birath, Beroendecentrum Stockholm.

Avslutande panelsamtal med Birgitta Rydberg, SKL, sjukvårdsdelegationen, Moderator Gunborg Brännström, Kunskap till praktik, SKL. Några av de synpunkter som återkom under det avslutande panelsamtalet var;

Håll både barn- och föräldraperspektivet levande. Båda perspektiven är absolut nödvändiga om man vill hjälpa barn i familjer med missbruk. Och glöm inte att alla vill vara bra föräldrar. Att sätta in stöd tidigt till exempel via "Föra barnen på tal", att stärka relationen mellan förälder och barn även för exempelvis placerade barn, samt vikten av handfast stöd i föräldraskapet var några återkommande teman under diskussionerna.

4. Kunskap till praktiks samarbete med myndigheterna?

Gemensam styrgrupp

Kunskap till praktik sitter med i den styrgrupp som Socialstyrelsen fick i uppdrag att tillsätta och i vilken Statens folkhälsoinstitut skulle delta. SKL erbjöds att delta i styrgruppen och projektchefen i Kunskap till praktik har deltagit sen dess bildande.

Möten har genomfört ungefär en gång i månaden och på varje möte har alla aktörer berättat vad som är på gång inom respektive verksamhet. Dessutom har initiativ tagits till en gemensam broschyr, en gemensam hearing, och ett gemensamt forskarseminarium. Gemensamma presentationer för olika målgrupper har också diskuterats och genomförts.

Gemensam broschyr

Det kom tidigt synpunkter om att det var svårt att förstå vem som skulle göra vad och hur verksamheternas insatser skulle sammanfogas därför togs initiativ till att ta fram en gemensam broschyr. Den togs fram i ett tidigt skede och blev därför väldigt övergripande och dessutom var inte alla planer beslutade. Därför är nu ytterligare en broschyr under produktion som förhoppningsvis blir mer konkret.

Hearing

Den gemensamma styrgruppen bjöd in ett 40-tal representanter från berörda verksamheter och organisationer till en hearing den 14 mars 2012 för att få synpunkter på det planerade utvecklingsarbetet. Hearingen inleddes av Ulrik Lindgren, politisk sakkunnig vid Socialdepartementet samt representanter för Socialstyrelsen, SKL och Statens folkhälsoinstitut som redogjorde för det planerade arbetet inom regeringsuppdraget om barn i familjer med missbruk m.m.

Flera deltagare lyfte frågan om hur hälso- och sjukvården i kontakten med föräldern ska hantera förtroendet mellan patient och behandlare om man tar upp en så känslig fråga som barns behov och föräldraskap. Vidare diskuterades vikten av att de metoder som används verkligen fungerar, men också faran med att alltför ensidigt fokusera på evidens. Efter hearingen kom även en del synpunkter in som pekade på att vissa fortfarande ansåg att det var otydligt om vem som skulle göra vad på nationell nivå, att de olika aktörerna angav olika målgrupper för sina respektive satsningar och att det var oklart hur insatserna samordnats och i dialog skulle stödja länsplanen. Det är frågor som diskuteras kontinuerligt i styrgruppen.

Webbsänt forskarseminarium

Den 24 maj genomfördes ett webbsänt forskarseminarium gemensamt. Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut och SKL hade samlat in namn på forskare med kompetens inom de områden som skulle utvecklas. I styrgruppen beslöts att en huvudtalare skulle tillfrågas som skulle presentera forskningen samlat för barn i en viss åldersgrupp och att övriga forskare skulle ha fokus på kompletteringar inom sina respektive kompetensområden. De olika åldergrupperna blev

- Det späda barnet
- Förskolebarnet
- Det yngre skolbarnet
- Tonåringen

Huvudtalare när det gäller

- Det späda barnet var Anders Broberg, psykologiska institutionen på Göteborgs universitet
- Förskolebarnet var Sven Bremberg, KI och FHI
- Det yngre skolbarnet var Gunvor Andersson, Socialhögskolan i Lund
- Tonåringen var Kent Nilsson, Centrum för klinisk forskning, Uppsala universitet

SKL bidrog med inspelningen av seminariet som ligger tillgänglig på www.skl.se/kunskaptillpraktik, vilket gör att personer som inte hade tid att lyssna just den dag som seminariet sändes kan gå in fortfarande och titta på hela eller delar av seminariet.

Viktiga frågor som lyfts under dagen att ta med i det fortsatta utvecklingsarbetet:

Det späda barnet

- Vikten av tidig anknytning och samspelsbehandling för föräldrar
- Insatser i första linjen viktiga men även i socialtjänsten, beroendevården, somatiska vården och psykiatrin
- Putsa föräldraspeglarna
- Vi behöver allföräldrar – en förälder räcker inte

Förskolebarn

- Viktigt med generella föräldrastödsprogram men även specifika för föräldrar med problem
- Struktur, kontinuitet, stimulans och närhet viktiga delar av föräldraskapet
- Gemensamt föräldraskap för placerade barn
- Vem tar hand om min mamma – oro från vissa barn som blir placerade

Yngre skolbarn

- Missbruks- och beroendevården ska ha barnen i åtanke
- Informera barnen om varför föräldrar ändrar beteende vid missbruk
- Ge föräldrar insikt om hur missbruk påverkar barnen
- Stimulera praktiker att utveckla men utvärdera insatserna – inte mycket som är evidensbaserat
- Olika insatser erbjuds i olika delar av landet – utveckla
- Skolan har en viktig roll och det finns många vuxna i skolan – alla borde ta ett vuxenansvar

Tonåringar

- Bli bättre på att se och vidta insatser i tidigare skeden och individanpassa
- Barn till föräldrar med problem borde uppmärksammas tidigare

- Viktigt med stödstrukturer
- Allföräldrar var ett viktigt ord – fler vuxna borde ta ansvar!

Gemensam konferensdag med Statens folkhälsoinstitut

Eftersom utgångspunkten för SKLs och myndigheternas insatser är ANDT-strategin tog Kunskap till praktik initiativ till en gemensam konferensdag med Statens folkhälsoinstitut för att bidra till ett möte mellan Kunskap till praktiks processledare och Länsstyrelsernas f.d. länsamordnare som på många ställen nu döpts om till ANDT-samordnare och som samordnas av Statens folkhälsoinstitut. Tanken var att på länsplanet stimulera till ett samarbete utifrån ANDT-strategin utifrån deras olika roller, men också diskutera samarbete bl.a. kring SMADIT, där det fortfarande är oklart vilken myndighet som ska samordna insatserna på nationell nivå. Processledarna och Länsamordnarna uppskattade initiativet och det beslutades att tillsammans arrangera en gemensam dag även 2013.

Gemensamma presentationer på konferenser

På den årliga konferensen som Örebro universitet anordnar hade Socialstyrelsens representant och Kunskap till praktik bjudits in att presentera den gemensamma satsningen. Då endast Socialstyrelsen kunde delta den första dagen föredrogs den gemensamma satsningen i övergripande termer och dagen efter presenterades Kunskap till praktiks satsning mer specifikt.

På Drogfokus i oktober kommer ett gemensamt seminarium att genomföras där både Socialstyrelsen, Statens folkhälsoinstitut och SKL kommer att delta.

SKL har också bjudits in att presentera vår del av satsningen på en konferens som genomförs av Nationellt Kunskapscentrum Anhöriga som på uppdrag av Socialstyrelsen ska stimulera samarbetet för att genomföra lagstiftningen när det gäller landstingets uppdrag att beakta barns behov av information råd och stöd.

Vid sidan av de gemensamma konferenserna genomför också de processledare som SKL finansierar på länsplanet egna konferenser för att förankra och informera om satsningen i det egna länet.

Samarbete mellan Kunskap till praktik och Socialstyrelsen

Socialstyrelsen har beretts möjlighet att lämna synpunkter på innehållet i studiematerialet till den fördjupningskurs som Kunskap till praktiks expertgrupp utarbetade om förstärkt barn- och föräldraperspektiv i missbruks- och beroendevården. De har också delfinansierat studiematerialet som utarbetats av FoU-verksamheten i Kalmar och gratis delat ut ett exemplar var till processledarna av deras skrifter ”Föräldraskap och missbruk” och ”Barn och unga i familjer med missbruk” som kommer att användas i fördjupningskurserna.

Den nytillsatta projektledaren som Socialstyrelsen tillsatt för att utveckla samarbetet i fem kommuner mellan socialsekreterare som arbetar med barn respektive med missbruk har fått presentera Socialstyrelsens planer för processledarna som också framfört sina synpunkter och understrukit behovet av samordning mellan Kunskap till praktik och Socialstyrelsen på detta näraliggande område.

Utvecklingsarbetet som Socialstyrelsen lagt ut på Nationellt Kunskapscenter Anhöriga och som handlar om att utveckla rutiner inom landstinget för att beakta barns behov av information råd och stöd har på initiativ av Kunskap till praktik bjudit in processledarna och utvecklingsledarna för barn och ungdom i de län där utvecklingsarbetet ska bedrivas till en gemensam uppstartsdag. De län som är berörda är Dalarna, Östergötland, Västra Götaland och Jönköpings län.

Utmaningar i utvecklingsarbetet

Det pågår ett omfattande arbete i kommuner och landsting när det gäller insatser för utsatta barn. Utvecklingsarbetet kan av vissa uppfattas som ett hot eller till och med att det stör det pågående arbetet. Flera har framfört att de upplever att det är många aktörer på nationell nivå och vissa tycker att det är svårt att se de olika aktörernas roller och hur olika delar hänger ihop. Eftersom de insatser som nu inleds inte är de enda som görs på lokal nivå har det varit en utmaning för processledarna på länsnivå att förstå de nationella aktörernas olika perspektiv och samtidigt utgå ifrån och stödja utveckling på lokal nivå utifrån lokala behov. De är också flera aktörer på länsnivå som arbetar med utveckling av såväl insatser i socialtjänsten som inom hälso- och sjukvården. Vid sidan av processledarna för utveckling av barn och föräldraperspektivet i missbruks- och beroendevården, finns nu utvecklingsledare för barn och unga som inledningsvis främst arbetar med uppföljning av insatser för placerade barn, dessutom tillsätts projektledare i Socialstyrelsens utvecklingsarbete med att utarbeta rutiner i landstingen för att beakta barns behov av information råd och stöd i fyra län, dvs. där det redan finns en processledare med ett specifikt uppdrag att utveckla barn- och föräldraskapet inom missbruks- och beroendevården och en utvecklingsledare som arbetar med att följa upp insatser för placerade barn.

På nationell nivå är det därför viktigt att samverkan utvecklas och att insatserna tydligt kopplas ihop och presenteras enhetligt på ett sätt som gör att det blir tydligt hur de olika insatserna hänger ihop. På länsnivå kan man på olika sätt bidra till att de olika aktörerna känner till varandra och att de samverkar när det är relevant. Men mer går att göra för att bidra till en bättre samsyn och bättre sammanhangsmarkeringar. Vid sidan av detta har Statens folkhälsoinstitut utannonserat medel för att utveckla insatser för barn i riskmiljöer, vilket också kommer att leda till att ytterligare insatser kommer igång i länen inom näraliggande områden.

Förstärkt barn- och föräldraperspektiv inom missbruks- och beroendevården

---

Delrapport till regeringen 27 september 2012

Upplysningar om innehållet
Gunborg, Brännström, SKL gunborg.brannstrom@skl.se
Helena Asklund, SKL helena.asklund@skl.se

© Sveriges Kommuner och Landsting, 2012